

För folk av friluftstyp

Bebyggelsen i
gruvsamhället Laisvall

Omslagsfoto: Fyrfamiljshus vid Peljevägen. "Mygghusbilden" foto okänd, Silvermuseets arkiv.

Fotograf: Johannes Kruusi, Länsstyrelsen i Norrbotten.

Text: Johannes Kruusi, Länsstyrelsen i Norrbotten

Kartor: Copyright Lantmäteriet 2005. Ur Översiktskartan ärende 106-2004/188BD & GSD Fastighetskartan ärende 106-2004/188BD.

Planskisser: Jeanette Aro, Länsstyrelsen i Norrbotten

Foto där annan inte anges: Johannes Kruusi, Länsstyrelsen i Norrbotten

Grafisk form: Idé och Form AB

Tryck: Luleå Grafiska AB, oktober 2005

Upplaga: 1000 st

Kontaktperson: Jeanette Aro

ISSN 0283-9636

Länsstyrelsen i Norrbottens län

Telefon 0920-960 00

Postadress: 971 86 Luleå

Besöksadress: Stationsgatan 5

Internet: www.bd.lst.se

För folk av friluftstyp

Bebyggelsen i gruvsamhället Laisvall

”Vi är nöjda med vårt folk. Visst har notoriska pokerspelare och festprissar letat sig hit, men dessa har snart gallrats ut. Det är inte vem som helst som passar på en arbetsplats som den här och inte vem som helst som söker sig hit. Bäst trivs folk av friluftstyp.”

Platschef Dag Ingler i NSD 18 december 1956

Innehåll

Inledning	8
Laisvall – ett provisoriskt samhälle, 1941–49	11
Laisvall omvandlas till ett permanent gruvsamhälle, 1950–55	18
Rekordåren – fortsatt expansion, 1956–65	25
Samhällsservice och offentliga byggnader	36
Bostadsbyggande efter 1965	44
För folk av friluftstyp	47
Epilog – ett folkhem i förändring	49
Källor	50

Inledning

Laisvall är ett av de samhällen som grundats och formats av ett stort gruvbolag. Historien om gruvsamhället Laisvall sträcker sig över ett drygt halvsekel och sammanfaller med en period av mycket stark ekonomisk tillväxt i Europa. Det är förklaringen till att den lilla blygruvan, anlagd som ett krigsprovisorium för att garantera tillgången till bly under andra

världskriget, så småningom kom att bli Europas största. Medan blyet transporterades från Laisvallgruvan till nästan hela världen, kom arbetskraften till Laisvall från hela Sverige, från Norden, ja från nästan hela Europa.

Antalet anställda vid gruvan följde produktionsutvecklingen och styrde bostadsbyggandet, se diagram nedan.

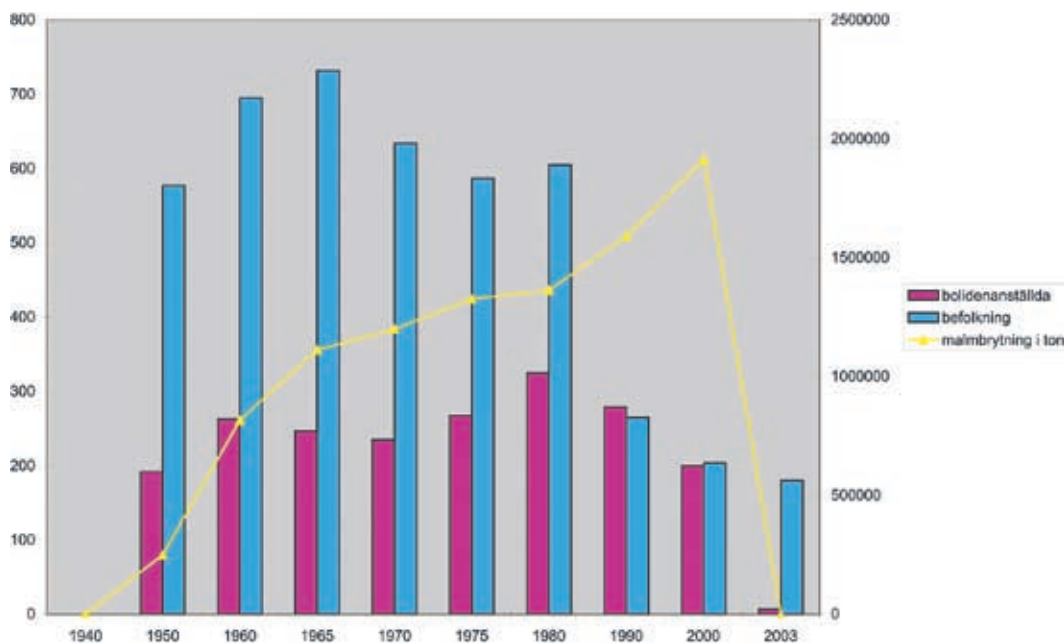
Laisvall ligger i Arjeplogs kommun, drygt tre mil väster om centralorten.

Bolidenbolaget byggde provisoriska baracker, moderna familjebostäder, praktiska ungkarlsbostäder, högklassiga tjänstemannabostäder – en stor del av bebyggelsen planerades och ritades av framstående arkitekter. För de anställda var boendet tryggt, med låg hyra och god service. Bolaget hade flera fastighetsskötare och en elektriker anställda för skötsel av bostadsfastigheterna. I samhället rådde Bolidenandan med bra sammanhållning och trygghet. Föreningslivet var aktivt, framför allt under 1940–60-talen.

Även utbudet av varor och annan service följde befolkningsutvecklingen. Bolaget byggde hotell och hjälpte till med uppförandet av Folkets Hus, sportanläggningar och andra fritidslokaler. Hela den tekniska infrastrukturen anlades av gruvbolaget. Först efter ett trettioårigt år blev samhället i praktiken en del av Arjeplogs kommun.

Laisvall är med sin tidstypiska bebyggelse en bra representant för de många industriorter som byggdes och befolkades i Sverige under 1900-talet, även om det lilla, isolerade gruvsamhället högt uppe i den lappländska fjällvärlden också är speciellt på många sätt. Laisvall bär på en berättelse om en nära samverkan och ett ömsesidigt beroende mellan ett företag och dess anställda, mellan ett företag och dess omgivning. Detta är bakgrunden till att Laisvall är en del av ett riksintresse för kulturmiljövården.

När brytningen nu upphört och gruvbolagets inflytande lyfts bort kommer den speciella karaktären att sakta förändras. För att rädda minnet av det som var till dem som kommer har länsstyrelsen velat dokumentera samhällets årsringar och karaktär så som de speglar gruvans etablering och utveckling.

Relationen mellan gruvbrytningen och anställda/boende i Laisvall.

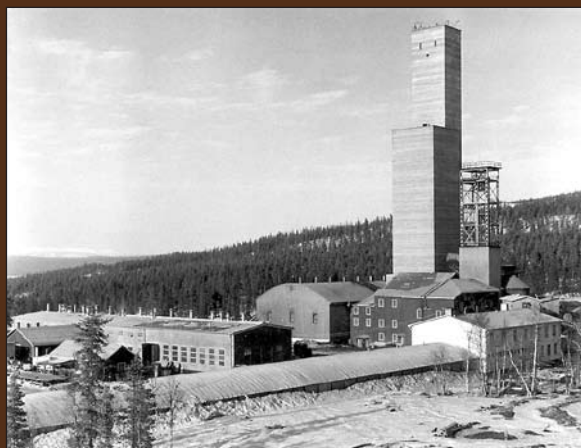

Foto: Boliden Mineral AB, Silvermuseets arkiv

Anläggningen i Laisvall 1953.

Foto: Boliden Mineral AB, Silvermuseets arkiv

Linbanebostäder på Renstigen 1952.

"Gruvan var klassisk i sin enkelhet: ett nittio meter djupt sänkschakt som förgrenade sig åt var sitt håll. Den längsta förgreningen var Sjöttunneln. Den andra tunneln sträckte sig åt Storgruvan till och skulle i sinom tid förena sig med denna. Bägge tunnlar var försedda med bihang i form av pumphus och bakvagnsortar. Men ingen av dessa hade någon betydelse. Det var Sjöttunneln som var det stora projektet: ännu återstod sjuhundra meter innan den var i säkerhet på andra sidan sjön. Varje dag kunde innebära översvämning. Spänning rådde alltid när ortsalvan detonerade: då krusades vattenytan av det enorma trycket. Jättelika pumpar stod i beredskap natt och dag, monterade så att bara en vattendroppe över normala nivån satte igång de elektriska motorerna; en gång hade taket brustit, men den översvämningen hejdades på halva vägen."

Ur Grottorna
av Kurt Salomonsson.

"I Laisvall ha redan svårigheter visat sig att helt utan familjebostäder kunna kvarhålla den värdefullare arbetskraften...För att upphjälpa detta och för att möjliggöra skapandet av en för framtiden värdefull arbetarestam, är det på det bestämdaste att förorda, att redan i sommar i mindre omfattning igångsätta byggandet av bostäder och i samband härmed ordna nödvändiga vägar, ledningar, m.m. Med hänsyn till ovissheten beträffande den framtida driften bör bostadsanläggningarna t.v. givas största möjliga provisoriska karaktär."

Ur bolagets PM ang.
bostadsfrågan i Laisvall,
den 28 maj 1943.

Några viktiga händelser i Bolidenbolagets historia

1915–20	Centralgruppens Emissions AB förvärvar ett antal fyndigheter på Skelleftefältet
1925	Västerbottens Gruv AB och Skellefteå Gruv AB bildas. Bolidengruvan börjar anläggas och planeringen av Boliden samhälle påbörjas.
1930	Smältverket på Rönnskär tas i drift
1931	Bolidens Gruv AB bildas genom sammanslagning av de två bolagen
1938–46	Lavergruvan
1940	Kristinebergsgruvan tas i drift
1943–87	Linbana mellan Kristineberg och Boliden
1943–2001	Laisvallgruvan
1945–77	Adakgruvan
1957	Garpenbergsgruvan förvärvas
1967	Bolidengruvan läggs ner, men brytningen fortsätter i andra gruvor i Bolidenområdet
1968	Aitikgruvan tas i drift

Laisvall – ett provisoriskt samhälle 1941–49

Ända sedan 1915 hade Centralgruppens Emissionsaktiebolag, Bolidenbolagets föregångare, letat efter malm på Skelleftefältet. På sensommaren 1938 kom en grupp blockletare under ledning av Fritz Kautsky till Arjeplog och till Laisvallby och snart hittade man stora sandstensblock på stränderna av Laisan. Några av blocken innehöll stora mängder blyglans. Bly var en bristvara, provborrningen kom därför snabbt i gång och i januari 1939 hittades blymalm både på östra och västra sidan av sjön. I ett avtal mellan staten och Bolidenbolaget, undertecknat i juli 1941, beslutades att anlägga en gruva i Skorro, på sjön Laisans västra strand, och att bygga ett vattenkraftverk i Ringslet, 45 km norr

om gruvan. Anläggningsarbetet började omedelbart och i december 1943 transporterades det första lasset blykoncentrat till Rönnskär.

Trakten kring det nuvarande samhället var helt obebyggd när malmfyndigheten påträffades. Borrarna och malmletarna bodde i snabbt uppbyggda kojor och baracker vid Laisan, i närheten av nuvarande Sjöläven. Dr. Kautsky och några av förmännen hyrde rum i Laisvallby. När anläggningsarbetet startade byggdes en gruvfogdebostad med kontor i anslutning till gruvan och för att lösa den mest akuta bostadsbristen uppfördes ytterligare några tjänstemannabostäder och en ungarlsförläggning med marketenteri.

Mikkens hus 2003.

I oktober 1941 togs det första spadtaget till gruvssamhället Laisvall och ganska snart började ett nytt samhälle ta form två kilometer från gruvan. Ett tiotal baracker med två små enrumslägenheter i varje flyttades från byggarbetsplatserna vid linbanan i Kristineberg och i Ringslet till det nya samhället. Fyra stugor från prospekterings-tiden byggdes om till bostäder för arbetarfamiljer. De första bostäderna var av provisorisk karaktär, men utrustade med WC, rinnande vatten och elektricitet.

Det första bostadshuset i Laisvall var dock inte någon av Bolidenbolagets bostäder, utan "Mikkens hus", ett egnahem byggt av Vilhelm Mikaelson under 40-talets första år. Vägen tog slut i Laisvallby så bygget var ett verkligt pionjärbete. Från byn transporterades allt byggnadsmaterial med pråm till stranden vid Laisvall och bars sedan upp till byggnadsplatsen. Byggnaden har med sina drag av 20-talsklassicism stora likheter med tidens typritningar för egnahem. Huset har rödfärgad locklistpanel, vita snickerier och fönster med spröjs. På den lilla tomten fanns ursprungligen också ett grishus, dass och en

lekstuga. "Mikkens hus" är ett bra exempel på ett egnahem från början av 40-talet.

Den första samhällsplanen

Planeringen av samhället började 1942 när gruvan fortfarande bara var ett krigstidsprovisorium. Den första planen togs fram av John Åkerlund, en arkitekt som var nära knuten till Bolidenbolaget och hade erfarenhet av liknande arbeten i Boliden och i Laver. Samhället placerades ca 2 kilometer söder om gruvan, dels på grund av terrängförhållandena, dels på grund av ovissheten om malmens utbredning. Enligt Åkerlunds plan, som bestod av fyra etapper, skulle det byggas bostäder för åtta chefer, 13 förmän, 88 arbetare, 100 ungarlar och 52 egnahemsägare, totalt 261 bostadslägenheter.

Åkerlunds plan visar ett komplett litet samhälle, med inslag av både det tidiga 1900-talets trädgårdsstad och 30-talets funktionalism. Några av de viktigaste punkterna i planen var bebyggelsens anpassning till terrängen och till ljusförhållanden, grönska, utblickar mot vattnet och

trafikseparering. Byggnaderna skulle placeras i grupper, med avskiljande vegetation för större samhörighetskänsla och avskildhet och ges en enhetlig utformning när det gällde material och färgsättning.

Torget mitt i samhället planerades som affärscentrum med butiker, serviceföretag, post och en cykel- och bilverkstad. En handelsträdgård, Folkets Hus, skola, lärarbostad, sjukstuga, läkarbostad, brandstation, kyrka och hotell ingick också i planen, liksom vatten- och reningsverk och tvättstuga. För laisvallbornas fritidsaktiviteter ville Åkerlund anlägga en idrottsplats, tennisbanor, friluftsbad och båtbygga samt en skidbacke. Barnens lekplatser hade placerats mitt i kvarteren.

Trots att Åkerlunds plan bara följdes fram till 1945, kom den att influera den fortsatta planeringen av samhället på ett påtagligt sätt.

De första tjänstebostäderna

Under tiden planarbetet pågick ritade Åkerlund också en chefsbostad, där platschefen kunde flytta in redan 1943. Bostaden rymde en offentlig del med ett stort dagrum och matrum och en privat del där sovrummen låg. Huset liknade en stor villa som var funktionalistisk i sin form, men med många klassicistiska

element, bland annat lunettfönster och fönsterluckor. Till skillnad från arbetarbostäderna var redan de första chefs- och tjänstemannabostäderna tänkta att vara permanenta.

År 1946 började en ny platschef, Dag Ingler, sin bana i Laisvall. I samband med detta byggdes chefsbostaden till, framför allt gjordes den offentliga delen av huset mer ståndsmässig med större rum, burspråk och påkostad inredning. Tillbyggnaden rubbade den tidigare balansen mellan den offentliga och privata delen. I ett senare skede har några fönster bytts ut och en veranda byggts mot vattnet. Byggnaden har också fått en förändrad färgsättning.

Vid samma tid som platschefs-bostaden stod klar kunde också två förmän flytta in i sin nya tjänstebostad i området. Denna tvåfamiljsvilla är en hustyp som sannolikt en gång ritades för gruvan i Kristineberg, och kallas i bolagets ritningsarkiv ibland för "typen Kristineberg". Ritningarna från november 1941 är osignerade, men husen i Kristineberg ritades av arkitekt-trion Ancker – Gate – Lindegren. Huset har typiskt funktionalistiska detaljer, bland annat fönster som går över hörn. Det har i stort sett kvar sitt 40-talsutseende, även om färgsättningen inte är den ursprungliga och tegeltaket har ersatts med svartmålad plåt.

Foto: okänd, Silvermuseets arkiv

Gamla platschefs-bostaden ca 1945.

Foto: Boliden Mineral AB, Silvermuseets arkiv

Förmansbostaden, äldre foto. Huset ser i princip likadant ut år 2003.

"Alla hustyper äro ritade så att de kunna, om så anses önskvärt, utföras å fabrik i luckor, t ex som å ramverk fästa paneler och isoleringsplattor. Därav bero fönster- och dörrformer samt fasadbildningen i sin helhet. Under de mindre hustyperna beräknas då endast enkla bärgnunder kunna göras utan källare, varför isolerande plattor böra läggas i bjälklagen, liksom ev. i taklaget. Byggnaderna kunna alltså utföras på detta sätt och framledes nedmonteras och flyttas till annan plats."

John Åkerlund i ett brev till Boliden
Gruv AB 29 oktober 1935.

Bostadshus från Laver

Laver var ett mönstersamhälle några mil väster om Älvsbyn, byggt av Bolidenbolaget kring en koppargruva som var i drift mellan 1938 och 1946. "Ett modernt Per-Albinskt folkhem med alla nutida bekvämligheter mitt inne i den norrbottniska ödemarken" skrev Nya Dagligt Allehanda i oktober 1937. John Åkerlund svarade för byggnadsplanen och ritade samtliga hus. Han tog fram sex olika typritningar till bostäder för ungarlar, arbetare, tjänstemän och chefer. Efter nedläggningen flyttades laverhusen till Bolidenbolagets andra samhällen.

Det var framför allt en hustyp som flyttades till Laisvall: Typ II, en fyrfamiljslänga i ett plan där varje lägenhet bestod av ett stort rum, kök, alkov och badrum. Husens yttre var enkelt och de långa byggnadskropparna gav dem barackkaraktär. Fasaderna var klädda med locklistpanel, taken täckta med papp. De stora farstuvistarna med två ingångar, två i varje

I början av 40-talet var bostadssituationen i svenska industrisamhällen mycket varierande. De flesta lägenheterna var små, $\frac{3}{4}$ av alla bostäder var på ett rum och kök, eller mindre. Standarden var ofta låg. Vatten och avlopp fanns i ca 30 % av lägenheterna, centralvärme i ca 10 %, medan endast några få hade WC. Eget badrum var något mycket ovanligt. I 30-talets Laver var boendestandarden god. Samtliga lägenheter hade centralvärme, WC och avlopp. Familjebostäderna hade dessutom badrum, elspis och kylskåp.

hus, och de spröjsade fönstren mjukade upp husens strama exteriör och knöt dem till den traditionella industriarkitekturen. Egen ingång var en viktig detalj i äldre industribostäder.

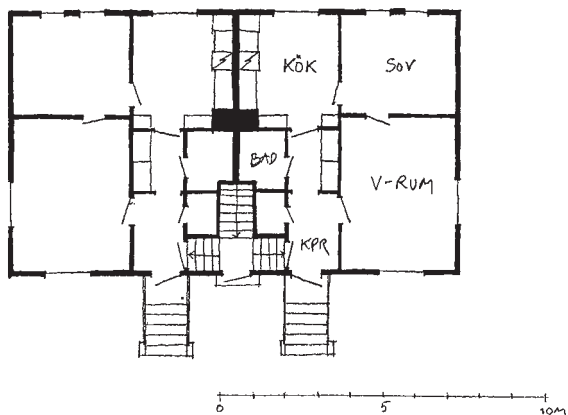
I samband med flytten till Laisvall byggdes fyrfamiljshusen om för att passa tidens standard. De långa huskropparna delades mitt itu, till två tvåfamiljshus. De stora farstuvistarna ersattes av enkla broar under skärmtak och en del hus fick även nya fönster. Invändigt byggdes lägenheterna om till två rum och kök på ca 50 m². Arkitekten som svarade för ombyggnadsritningarna var Edvin Bergenudd.

Tretton av de forna Typ II-husen finns kvar längs Nadokvägen, Lavervägen och Peljevägen. De flesta nyttjas nu som enfamiljshus, vilket inneburit att de byggts om invändigt i varierande omfattning. Dessutom har den ena ingången ofta tagits bort. Samtliga hus har numera två-lufts-fönster utan spröjs och plåttäckta tak. I övrigt har fasaderna ofta kvar sitt 40-tals-

utseende, i många hus sitter till exempel den ursprungliga armaturen kvar vid ingången. Några har även behållit den ursprungliga färgsättningen.

Från Laver flyttades också en annan hustyp i 1,5 våning med fyra lägenheter i varje. Hustypen har stora likheter med "Kristineberg", som vardagsrummens fönster över hörn och farstukvistarna. Bottenvåningen var inredd till enkla och välplanerade tvårumslägenheter på ca 50 m². I övervåningen fanns två "ettor" med boyta på 35 m². I slutet av 60-talet byggdes husen om till vardera två stora lägenheter med fyra rum och kök och två badrum. Trots de inre ändringarna har två av husen bevarat mycket av 40-talskaraktären, bland annat fönstren och farstukvistarna.

Från Laver flyttades också två bostäder avsedda för högre tjänstemän. Husen fick

Lägenheterna hade efter ombyggnaden kvar lösningar från 30-talet. Bland annat hade man kvar matplatsen i ett stort kök i stället för i ett separat matrum. I det lilla vardagsrummet fanns plats för både ett större matbord och en sittgrupp. Efter ritning i Miljö-, bygg- och räddningsnämndens arkiv, Arjeplog kommun.

Ett tvåfamiljshus på Nadokvägen med välbevarad exteriör och en tidstypisk färgsättning.

Edvin Bergenudd föddes i Råneå. Efter arkitektexamen vid KTH 1933 hade han egen verksamhet i Örebro och var delägare i Arkitektgruppen i Örebro. Bergenudds kanske mest uppmärksammade arbete är Folkskolan i Skelleftehamn (1946). Han har också ritat ett flertal byggnader i Örebro under 1950- och 60-talen.

sin plats i tjänstemannaområdet, mellan platschefsbostaden och förmansbostaden, och kom i Laisvall att tjäna som ingenjör- respektive kamrersbostad. Ljus och rymd präglade dessa bostäder med en boyta på ca 140 m². I sitt ursprungsutförande hade husen en enkel, kubisk form och sadeltak. Fasaderna var symmetriskt uppbyggda på klassicistiskt manér, men saknade all dekoration och hade relativt små, spröjsade tvåluftsfinster. I samband

Foto: Boliden Mineral AB, Silvermuseets arkiv

Twåfamiljshus på Nadokvägen. Äldre foto.

Foto: Boliden Mineral AB, Silvermuseets arkiv

Peljevägen 1952, ett fyrfamiljshus från Laver på gatans vänstra sida, tvåfamiljshus på högra sidan.

Twåfamiljshus längs Nadokvägen 2003.

Nedre bilden: Ett välbevarat fyrfamiljshus, numera tvåfamiljshus på Nadokvägen 2003.

med flytten till Laisvall byggdes de om i varierande grad och försågs med detaljer såsom piskbalkonger och trappräcken i typisk 40-talsstil. Kamrersbostaden har i stort behållit sitt 40-talsutseende till idag, bortsett från en stor glasveranda från 70-talet. Ingenjörsbostaden byggdes om på 80-talet och fick ny fasad med nya fönster och ny färgsättning.

Kamrersbostaden 2003.

Ingenjörsbostaden 2003, förmansbostaden i bakgrunden.

John Åkerlund (1884–1961) startade egen arkitektverksamhet i Stockholm 1909, efter utbildning till elektroingenjör och praktik hos Torben Grut. Åkerlund var aktiv i arkitektur- och hembygdsdebatten kring 1910; han var starkt kritisk till industrialismens byggande och 1800-talets stilarkitektur och ansåg tillsammans med bl a Ivar Tengbom och Sigurd Erixon att de gamla svenska städerna och den svenska byggnadstraditionen skulle användas som förebilder för ny bebyggelse. Han engagerade sig i egnahemsrörelsen där han förespråkade en kombination av allmogekulturens formspråk och moderna planlösningar för att skapa hemkänsla och trivsel. I "Arbetsarebostäder vid Industriella verk" (1917) lyfte han fram brukssamhället, småstaden och hantverkstraditionerna som utgångspunkt för en modern trädgårdsstad. Han var också medförfattare till "Gamla svenska allmogehem" (1912). Åkerlund ritade byggnaderna för Sigtunastiftelsen (1917) och Sigtunaskolan (1924–1934) samt de flesta av Svenska Turistföreningens fjällanläggningar från 1910–20-talen. Bebyggelsen i Hallstavik (1911–18), Bolidens samhälle (1925–30) och i Skelleftehamn (1926–34) är till stora delar John Åkerlunds verk.

1950-1955

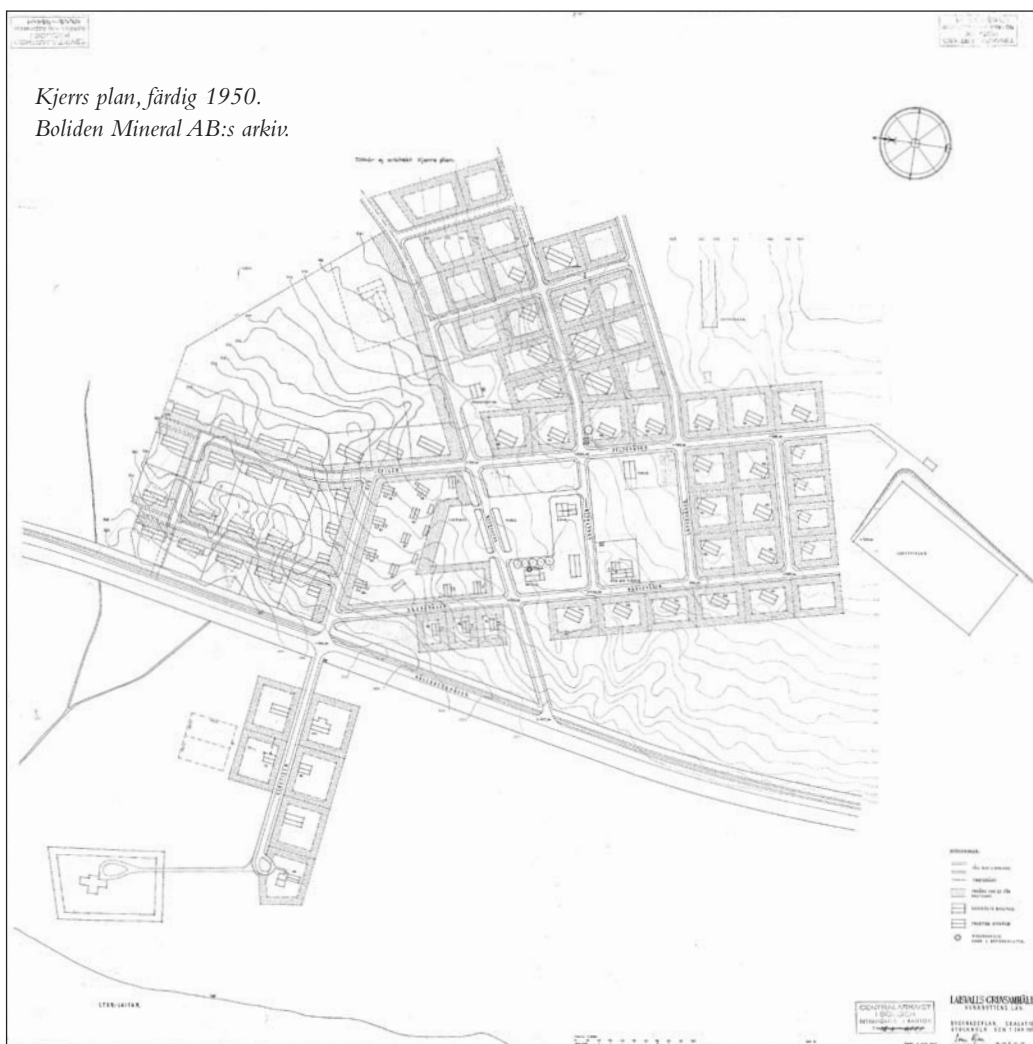
antalet anställda kraftigt, från 168 till 345 på bara sex år.

Bolaget ställdes därmed inför en reell kris i bostadsfrågan. De tidigare lösningarna med tillfälliga baracker eller att flytta hus från bolagets andra anläggningar,

Karta över Laisvall med bebyggelse från 1941-49, 1950-55, 1956-65, 1966-85.

*Kjerrs plan, färdig 1950.
Boliden Mineral AB:s arkiv.*

fungerade inte längre. Kraven på boende hade blivit högre och i Laver fanns snart inga hus kvar att flytta. Under de första tio åren hade bolaget dessutom haft svårt att knyta arbetskraft till Laisvallgruvan. Rörligheten var stor och Laisvall var under tidigt 50-tal ett mångkulturellt samhälle med norrmän, tyskar, finnar, österrikare, folk från Västerbotten och Norrbotten och enstaka arjeplogsbor.

Den andra planen

År 1945 hade arkitekt Sven Kjerr inlett arbetet med en ny byggnadsplan, fem år senare var planen klar. Ur programutred-

ningen framgår att Bolidenbolaget hoppades på att byggandet av egnahem äntligen skulle ta fart. Så blev inte fallet. I stället beslutade bolaget att flytta de sista arbetarbostäderna från Laver till egnahemsområdet. Enligt planen skulle samhället byggas ut med 20 större flerfamiljshus, öster och norr om den dåvarande bebyggelsen. De nya husen placerades med en liten förskjutning i förhållande till de befintliga. På detta sätt skapades utblickspunkter i samhället. Idrottsplats, tennisbana och skola fanns med i Kjerrs plan, liksom torget. I planen reserverades en vacker plats norr om chefsbostaden för en kyrka som aldrig uppfördes.

Fyrfamiljshus på Adakvägen 1952.

Industriernas Bostadsförening

Bristen på bra bostäder var ett problem för de flesta industriföretag i landet. I början av 1940-talet genomförde Jöran Curman en utredning för Industriens Utredningsinstitut i syfte att belysa problemet. Efter utredningen bildades Industriens Bostadsförening med syfte att främja bostadsbyggandet. Bolidenbolaget var en av medlemmarna i föreningen. Curmans utredning visade att en bra arbetarbostad skulle ha ett ljust och ändamålsenligt kök med en stor matplats. Intill köket skulle finnas ett dagligrum eller en annan plats för vardagssysslor, t ex ett separat matrum. Ett rejält sovrum skulle också finnas i närheten av köket så att barnpassningen kunde skötas effektivt. Dessutom skulle det finnas ett finrum, som inför natten kunde möbleras om och användas som sovrum. Ett badrum, fasta garderober och en tambur med hatthylla var också måsten i det sena 40-talets arbetarbostad. Industriernas bostadsförening började också tidigt att propagera för radhus som det bästa boendalternativet för arbetare. Föreningen tog även fram riktlinjer för tjänstemannabostäder som förutom rymliga rum skulle ha en representativ utformning så att bostaden kunde användas till representation.

Sven Kjerr tog arkitektexamen vid KTH 1939 och bedrev egen verksamhet i Stockholm. Han har ritat ett flertal byggnader för Boliden AB, bland annat kedjehus för tjänstemän i Skelleftehamn (1947) och bostadshus och andra byggnader i Renström (1950). Han har också ritat privatvillor, varav en villa i Stocksund (1945) är den mest uppmärksammade.

Fyrfamiljshusen

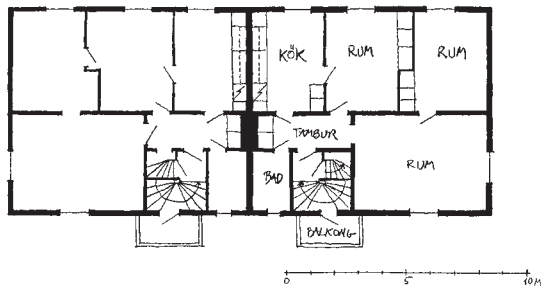
För att lösa bostadsbristen beslutade bolaget att bygga de s.k. fyrfamiljshusen. Dessa tvåvåningshus, som ritades av Sven Kjerr, rymde två välplanerade trerumslägenheter i varje våningsplan. Sommaren 1951 påbörjades bygget av husen på Adakvägen och inom ett år var de inflyttningsklara. Husen på Peljevägen stod färdiga året därpå. Entreprenörer var byggmästaren Gunnar Lindkvist från Skelleftehamn (Adakvägen) och Uppsala Byggnadsgille (Adakvägen och Peljevägen). Av planerade 20 fyrfamiljshus byggdes tolv, på de övriga tomterna byggdes i stället de s k elementhusen.

Under 40- och 50-talen övergick den strikta funktionalismen i en mjukare och mer traditionalistisk stil. Färgsättningen ändrades från ljust till mörkare, husen målades ofta i olika gula eller bruna nyanser. Fönsteromfattningarna målades gärna i en kontrasterande, oftast ljusare, kulör. Fyrfamiljshusen i Laisvall var i överensstämmelse med tidens stilideal med sin symmetriska uppbyggnad och piskbal-

Peljevägen. Fyrfamiljshuset har fått en färgsättning, spröjsade fönster och detaljer som för tankarna till 1910-talets nationalromantik.

Samtliga lägenheter i fyrfamiljshuset har en klar och funktionell planlösning med stort vardagsrum. I badrummet fanns plats för både badkar och torkning av tvätt. Efter ritning i Miljö-, bygg- och räddningsnämndens arkiv, Arjeplog kommun.

konger ovanför entrépartierna. Portarna kläddes med stående panel och försågs med överljusfönster.

Husen byggdes med panelad regeltomme och hade ursprungligen tegeltak. Fasaden var antingen mörkt gul med bruna detaljer eller mörkgrön med mörkt gula detaljer. Vartannat hus på

Adakvägen var grönt, vartannat var gult. På Peljevägen stod gula hus på vänster sida och gröna hus på höger sida om gatan. Den enhetliga färgsättningen knöt ihop husen till en helhet. På Peljevägen har många av husen på senare tid tillförts detaljer och målats i kulörer som saknar anknytning till såväl tiden som platsen.

Peljevägen. Målat i enlighet med det ursprungliga färgsättningsprogrammet.

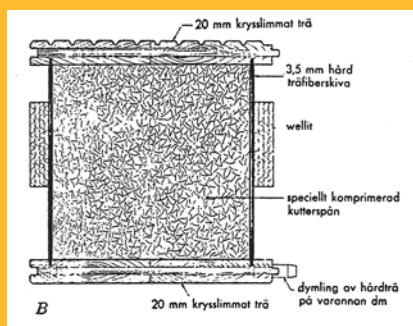

Foto: Boliden Mineral AB, Silvermuseets arkiv

Nyuppförda elementhus på Skorrovägen 1953.
Husen saknade ursprungligen fönsterfoder och entréerna skyddades av enkla skärmtak.

AB Elementhus

Redan under 30-talet väcktes idén om rationellt tillverkade monteringsfärdiga hus. I spåren efter Curmans bostadsutredning 1945 bildades ett forskningsföretag, AB Bostadsforskning, vars syfte var att utveckla ett system för billiga, elementbyggda småhus med hög kvalitet. Några år senare presenterades ett produktionssystem och 1949 bildades AB Elementhus, ett konsumentkooperativt produktionsbolag med höga sociala målsättningar. En husfabrik med stor produktionskapacitet uppfördes i Mockfjärd. På 80-talet köptes AB Elementhus av Borohus. Fabriken i Mockfjärd är numera nedlagd.

Ytterväggs- och bjälklagselementen bestod av en trätrumma med 20 mm krysslimmade träpaneler på ut- och insidan och hårda träfiberskivor som mellanväggar. På utsidan var panelen räfflad så att den liknade karosseripanel. Elementen fylldes med komprimerad kutterspån, som isolering mellan elementen finns tätningsremmar av wellit, en typ av skumplast. Elementen monterades fast med hjälp av träpluggar. Takelementen bestod av limmad panel, papp och tegel.

Elementhusen

I september 1952 anlände tio stora trälårar från Mockfjärd i Dalarna. Det var åtta tvåfamiljshus och två enfamiljshus som Bolidenbolaget hade beställt av AB Elementhus och som skulle monteras av tillverkarens egen personal. Men vintern kom tidigt det året och monteringsarbetet blev besvärligt. Problemen fortsatte under följande år. Vid en besiktning som gjordes i juni 1957 kunde man konstatera svåra skador både in- och utvändigt, som sprickor och fläckar på väggarna, lossnande panel och lister, flagnande färg, bristfällig uppvärmning och dålig lukt.

Problemen kan ha berott på att husen inte var anpassade till förhållandena i Laisvall, men också på att de var bland de första som levererades från AB Elementhus. Efter besiktningen bestämde tillverkaren att husen skulle repareras grundligt. I september 1961 var arbetet med att förbättra husen klart. Man hade i praktiken fått nya hus med bättre standard.

AB Elementhus byggelement var mycket mindre än i andra monteringsfärdiga system vid samma tid. Detta gjorde det möjligt att skapa flexibla planlösningar. Tanken var att huset skulle bli så måttexakt att foder och lister inte behövdes. Husen levererades med vedpanna som värmekälla och marknadsfördes som mycket välisolerade. I det kalla klimatet i Laisvall fungerade inte husen som utlovat och isoleringen fick förbättras med hjälp av treetexskivor och masonit.

Till sitt yttre har Elementhusen på Skorrovägen bevarat det mesta av sin 50-talskaraktär, men nästan alla har byggts om till enfamiljshus. Den ena ingången har då satts igen och den andra har fått en större farstukvist av äldre typ, med sadeltak. De flesta husen har en färgsättning som antingen är ursprunglig eller som överensstämmer med husens arkitektur. Det finns också exempel

på hus med färgsättning som avviker från tidsidealet, t ex rött eller ljusblått med vita knutar.

I mitten av 50-talet uppförde Elementhus också arbetarbostäder på Svaipavägen och två tjänstemannavillor på Renstigen.

Tjänstemannabostäderna har fasader av skivmaterial i blekgrönt och blekrött i stället för karosseripanel.

Elementhusen i Laisvall är ett bra exempel på en tidig typ av industriellt långt driven byggmetod.

Ett välbevarat elementhus sommaren 2003.

Elementhus för tjänstemän vid Renstigen.

Egnahem

Sedan början av seklet hade staten stöttat bostadsbyggandet på landsbygden på flera olika sätt. I slutet av 1940-talet hade det statliga bostadslånet en låg ränta och förmånliga lånevillkor. Familjer med många barn kunde få bostadsanskningslån och familjebostadsbidrag. Dessutom fanns det ett engångsbidrag för egnahem. För att få lån och bidrag måste husbyggaren följa ett omfattande regelverk som bestämde hur huset fick se ut. Reglerna ändrades i takt med resultaten från de bostadsutredningar som gjordes på 1940-70-talen och gällde bland annat boyta, uppvärmningssätt och badrum. Bostadsstyrelsen tog också fram typritningar och utvecklade nya, materialbesparande byggnadsmetoder.

Egnahem i Laisvall

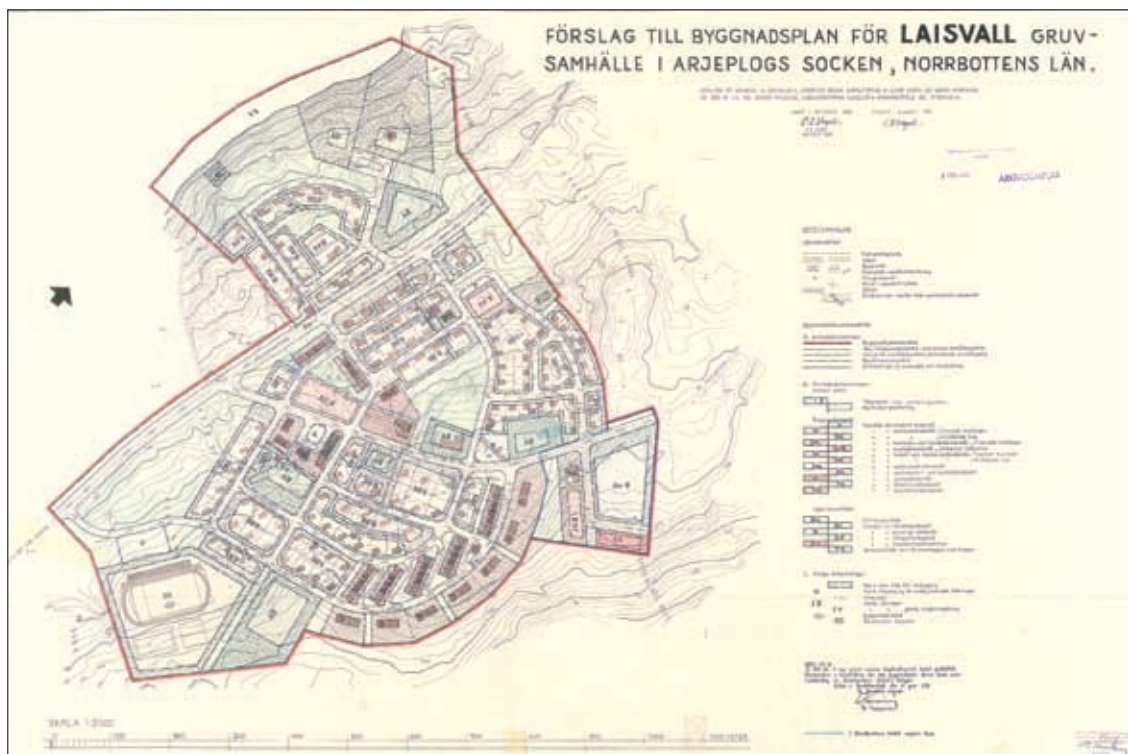
Även om Laisvall till största delen byggdes genom Bolidenbolagets försorg, uppfördes också några egnahem i samhället under 1950-talet, de flesta efter typritningar från AB Skelleftehus. Husen är av olika storlek och utformning, från små enplanshus till stora tvåvåningshus, och uppfyller tidens alla krav och riktlinjer för egnahem. Egnahemmen uppfördes av småföretagare som

inte kunde hyra bostad hos bolaget och som drev både åkerier, verkstäder, bensinstationer och affärer i anslutning till sina bostadshus.

Samtliga egnahem i Laisvall är goda representanter för egnahemsepoken och värdefulla som påminnelse om att det också fanns privata husägare i Laisvall ända sedan början av 40-talet. Flera är också relativt oförändrade.

Fridolf Westin t v och Arvid Unosen drev bensinstationer i anslutning till sina egnahem på Gruvvägen. Westins hus har bevarat sin ursprungliga form medan Unosens byggdes om på 1970-talet.

Byggnadsplanen innebär bebyggelse i en helt ny skala, bland annat sju trevånings flerfamiljshus med totalt 135 lägenheter i samhällets östra del. Länsstyrelsen i Norrbottens arkiv.

Rekordåren – fortsatt expansion 1956–65

I mitten av 1950-talet hade gruvbrytning- en avancerat till Södra Strandmalmen och i början av 60-talet nåddes Kautskymalm- en på västra sidan av Laisan. Under åren 1955–65 fördubblades produktionen ännu en gång. Enligt en utredning som bolaget lät göra i mitten av 50-talet var bostadsbe- hovet fortfarande stort, 70 nya lägenheter skulle behövas fram till 1965.

En byggnadsplan för Laisvall

Inför den planerade utbyggnaden inledde Bolidenbolaget och Arjeplogs kommun för första gången ett samarbete kring gruvssamhället. Uppdraget att utforma en byggnadsplan gick till arkitekt C. E. Vogel vid Kjessler & Mannerstråle AB. I planar- betet medverkade arkitekter, länsmyndig- heter och olika ombudsmän. Planen som

Planförfattaren, arkitekt Claes Edvard Vogel 1921-1977, (KTH 1948), arbetade vid denna tid hos Kjessler & Mannerstråle och ritade även planerna för Arjeplogs kyrkostad 1951 och Slagnäs 1955. Senare var han anställd hos bland annat Sollentuna kommun.

"De har byggts som kedjehus och det är första gången vi försöker oss på denna byggform. Att vi uppför så många på en gång beror på en strävan att förbilliga genom att bygga i fabrikskala. Vatten och avlopp har kostat mindre och konstruktionen - husen saknar källare och ligger i serier med en del väggar gemensamma för lägenheterna - bidrar också att göra de prisbilligare. I gengäld kommer grannen tätt inpå, vilket många tycker är att förfuska egnahemsidén. Andra menar att priset, som blir drygt 56 000 per hus, är väl högt."

Platschef Dag Ingler i NSD
den 18 december 1956

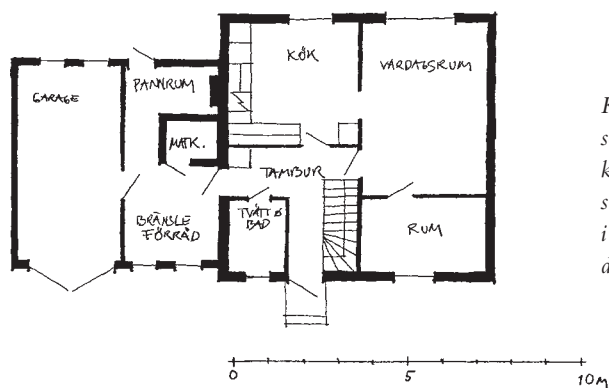
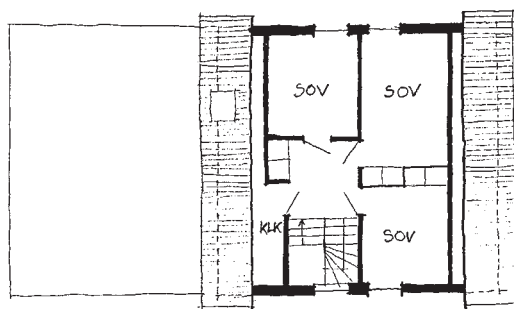
fastställdes 1958 beredde plats för totalt 294 nya lägenheter, fördelade på flerfamiljshus, kedjehus och egnahem. Tanken var att de äldsta bostadshusen successivt skulle ersättas av nybyggen för att förbättra bostadsstandarden. Efter en full utbyggnad skulle Laisvall ha haft 440 lägenheter med plats för ca 1 600 invånare. Utformningsmässigt hade byggnadsplanen stora likheter med John Åkerlunds plan.

Kedjehusen

Bolidenbolaget bildade 1956 en stiftelse, Laisvallegnahem, med syfte att förvärva mark och bygga bostäder som sedan kunde köpas av de Bolidenanställda. Stiftelsens första projekt blev 16 kedjehus. Husen planerades och byggdes av NAB, Norrbottenkommunernas Arkitekt- och Byggnadskontor. För ritningarna svarade Jan Thurfjell tillsammans med Karl-Axel Carlsson.

Kedjehusen 2003. Kedjehusen är bra exempel på modernismens strävan att låta byggmaterialen ge liv åt fasaderna.

Kedjehusen har en planlösning som väl stämmer överens med de krav som gällde för egnahemmen i slutet av 1950-talet. Efter ritning i Miljö-, bygg och räddningsnämndens arkiv, Arjeplog kommun.

Kedjehusen är ett bra exempel på hur bostadsbyggandet var på väg att bli mer och mer industrialiserat och kostnadseffektivt. Husens bottenvåningar består av prefabricerade lättbetongelement av fabrikat "Siporex" som målades ljusgrå. Gavelröstena har regelstomme som klätts med förvandringspanel och målats med starka färger.

50-talet var lättbetongens guldålder i Sverige, men i norra Sverige slog lättbetongelementen aldrig riktigt igenom, här fortsatte trä att dominera som byggnadsmaterial. Enligt Karl-Axel Carlsson, NAB, valdes konstruktionen med lättbetongelement på grund av materialets goda egenskaper – det ansågs lättarbetat

och hade god isoleringsförmåga. Dessutom hade Siporex ett försäljningskontor i Skellefteå.

Kedjehusen i Laisvall är något av ett experimentbygge som fortfarande efter närmare 50 år inte genomgått några större ombyggnader. Ett av husen har tilläggsisolerats och klätts med träpanel. I de andra husen rör sig ändringarna om nybyggda skärmtak, tilläggsisolering av vinden och ändrad färgsättning.

Riksbyggen

Sommaren 1957 stod tre stora bostadshus med totalt 58 lägenheter inflyttningsklara. Husen hade uppförts av Riksbyggen och

"Laisvall får bostäder, nya och ändamålsenliga bostäder av helt annan klass än de, som finns kvar från samhällets tidigare nybyggarår och som familjerna står i begrepp att överge. Främlingen tycker att samhället ser välordnat och snyggt ut och har inte ideligen gammal skräpbebyggelse i blickfältet."

NSD den 18 december 1956

lägenheterna såldes som bostadsrätter. Bolaget köpte de flesta lägenheterna för att hyra ut dem till sina anställda. I början var det populärt att bo i området, men intresset svalnade med tiden. När antalet anställda vid gruvan minskade i mitten av 80-talet övergavs en stor del av lägenheterna.

I slutet av 80-talet var husen i stort sett tömda på hyresgäster och såldes till ett privat fastighetsbolag. Under några år bytte de ägare ett flertal gånger. Det fanns många planer för byggnaderna, allt från semesterbostäder till flyktingförläggning, men ingen av dessa planer realiserades och husen revs 1998.

Tjänstemannahus och ny platschefsbostad

I och med utökad drift och ny skiftorganisation i mitten av 50-talet uppstod behov av fler tjänstemannabostäder. Vid denna tid hade de tre tjänstemannabostäderna vid gruvan blivit slitna och omoderna. Några av förmännen kunde erbjudas bostad i de nybyggda kedjehusen. För de högre tjänstemännen byggdes i stället representativa bostäder i tjänstemannaområdet.

Liksom kedjehusen är tjänstemanna-

Foto: Boliden Mineral AB, Silvermuseets arkiv

Interiör från ett egnahem 1957.

Foto: okänd, Silvermuseets arkiv

Riksbyggenhusen under uppförande 1956. Av de planerade sju husen byggdes endast tre, innehållande 58 lägenheter från ett till tre rum och kök. Husen hade drag från både 50-talets folkhemsbyggande och från rekordåren på 60-talet.

villorna till sin konstruktion en kombination av modernt och traditionellt. Husen har stomme av lättbetongblock och mineralullsisolering. Fasaderna är klädda med rött sandat fasadtegel och framsidans stora fönster och indragna balkong markerar det representativa vardagsrummet. Taken täcktes med röda betongpannor.

Tjänstemannabostäderna är samtida med kedjehusen, ritade av samma konstruktör och med samma stommaterial. Här slutar likheterna. Medan kedjehusen med sin annorlunda arkitektur och målade enkla betongelementfasader re-

Adress Chefsstigen. Platschefsbostaden är en karaktärsbyggnad i Laisvall.

presenterade något nytt och annorlunda, har tjänstemannabostäderna sina rötter i det sena 40-talets och tidiga 50-talets villaarkitektur.

Hösten 1962 kunde platschefen flytta in i en ny och ståndsmässig chefsbostad, belägen strax söder om den gamla, som hade blivit för liten och omodern.

Huset fick en tvådelad planlösning med en representationsdel och en enklare privat del. Ståndsmässigheten manifesteras i byggnadens yttre av representationsdelens stora balkong och terrass mot sjösidan. Terrassen har under senare år glasats in. Huvudentrén placerades på byggnadens östra, mer slutna fasad.

Till representationsdelen valdes påkostade material, till exempel kalksten i fönsterbänkar och i eldstadsplaner. I bostadsdelen användes i stället tidens standardmaterial.

Tjänstemannabostäderna 2003, huset närmast i bild har några år tidigare fått ett svart plåttak.

De första Älvsbyhusen

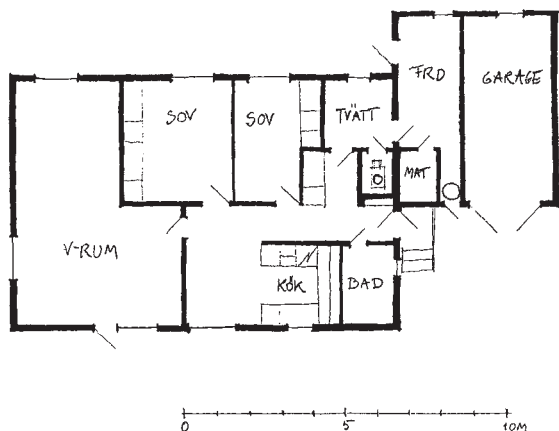
Stiftelsen Bolidenegnahems (f d Laisvall-egnahem) andra bostadsprojekt blev tre tjänstemannavillor vid Tennisvägen. Denna gång valdes kataloghus från AB Älvsbyhus. Byggtiden var planerad från juni till augusti 1962, men försenades och husen blev inte inflyttningsklara förrän i slutet av december.

Husen har en enkel konstruktion med torpargrund av betongbalkar, panelklädd regelstomme med stenullsisolering och papp. Taken är täckta med korrugerad aluminiumplåt. De invändiga ytskikten

består av tapetserade treetexskivor och målade masonit. De båda hus som står kvar – ett har flyttats till Arjeplog – är i stort sett oförändrade med undantag för ytterdörr och ett tillbyggt garage.

Husen på Tennisvägen är bland de allra första Älvsbyhus som tillverkats. Detta följer en tradition i bostadsbyggandet i Laisvall. Bolidenbolaget har, liksom många andra industriföretag, ofta valt nya och kostnadseffektiva sätt att lösa sitt bostadsbehov. En förklaring till detta är säkert bolagets medlemskap i Industrier-nas Bostadsförening.

Älvsbyhus modell F-5 R (tjänstemannavillorna) har ca 90 m² boyta fördelat på tre rum och kök samt ett vidbyggt garage/förråd på ca 30 m². Dessa tjänstemannabostäder var inte tänkta för representation, men hade en något högre standard som bl a avspeglas i de separata tvättrummen. Efter ritning i Bygg-, miljö- och räddningsnämndens arkiv, Arjeplog kommun.

AB Älvsbyhus

Sommaren 1944 grundades Norrfjärdens Träförädling av Gunnar och Göran Johansson. Till en början tillverkade man byggnadssnickerier, inredningar och möbler i mindre skala, men strax efter att fabriken flyttat till Älvsbyn 1954 blev företaget det största av sitt slag i länet. Tillverkningen av monteringsfärdiga hus startade 1960 i nya lokaler och under ett nytt företagsnamn, AB Älvsbyhus. Produktionen har under åren varierat med byggkonjunkturen. Idag finns kapacitet för över 1500 hus per år och produkterna levereras till hela Norden. Företaget ägs fortfarande av familjen Johansson.

Älvsbyhusen på Tennisvägen 2003.

Bolagshotellet, annexen och ungarlshotellet

Det första bolagshotellet i Laisvall, "Gruvhotellet", byggdes i slutet av 1940-talet och placerades mitt i samhället. Hotellet rymde också personalmatsal för tjänstemännen. Arbetarna var hänvisade till markententeriet vid gruvan.

I mitten av 1950-talet började bolaget planera nya hotell- och markententerbyggnader i Laisvall. Det nya bolagshotellet byggdes snett emot det gamla i enlighet med 1957 års byggnadsplan. Ritningar upprättades av Jan Thurfjell. Hotellet som invigdes 1962 har åtta rum, matsal och två sällskapsrum med utgång till balkongen som bjuder på utsikt över det lappländska fjällandskapet. På 90-talet såldes hotellet men efter några ägarbyten gick rörelsen i konkurs och hotellet står nu tomt och öde.

Bolagshotellet representerar det tidiga 60-talets arkitektur. Den asymmetriska uppbyggda tegelfasaden, det platta taket, gatufasadens fönsterband, de stora perspek-

tivfönstren och de gråblå bröstningspanelerna i plåt är tydliga tidsavtryck. De synliga delarna av taket är klädda med kopparplåt. Invändigt finns delvis tapeter, paneler, dörrar, parkettgolv och öppna spisar bevarade sedan huset byggdes. Skärmtaket vid entrén är ett sentida tillägg. Under de senaste åren har byggnaden drabbats av omfattande vattensador.

Jan Thurfjell tog arkitektexamen vid Chalmers 1949. Några år senare började han på nybildade Norrbottenkommunernas Arkitekt- och Byggnadskontor i Luleå och två år senare startade han ett eget arkitektkontor i Luleå, Thurfjellsgruppen. Thurfjell är kanske mest känd för sina många kyrkor och kapell i Norrbotten. I Laisvall finns Thurfjells arbeten representerade från 1950- till 80-talet.

Bolagshotellet från nordväst 2003. Husets konstruktion består av bärande gavelväggar av betong med mineralullsisolering och fasadtegel, utfackningsväggar av lättbetongblock, isolering och fasadtegel. Bröstningarna under de stora fönstren är klädda med brännlackerade plåtpaneler.

En speciell boendeform på bl a gruvorter är sk ungarlsförläggningar. Det var vanligt att mannen arbetade i en gruva långt från hemmet, medan resten av familjen stannade kvar på hemorten. Inom gruvnäringen finns dessutom många tillfälliga arbetsuppgifter, som prospektering, drivning av nya gruvortar, reparationer och underhåll. I Laisvall placerades de första ungarlsförläggningarna vid gruvan. I början av 1950-talet fanns där en större förläggningsbyggnad med markterteri och sju mindre annexbyggnader för arbetare.

Tjänstemännens behov av tillfälliga bostäder löstes dock inte genom ungarlsförläggningar utan i särskilda hotellannex. Sedan det nya bolagshotellet byggts monterades det gamla ner och på dess plats byggdes Annex II, med tio rum, utrustade med badrum och pentry och gästgarage

Trapphuset med de tidstypiska materialen.

Annex II – byggt på samma plats som det första gruvhotellet - har samma typ av konstruktion som hotellet, med lättbetong, isolering och fasadtegel.

Annex I ritades av Sven Kjerr. Foto 2003.

Annex IV 2003.

i källaren. I motsats till bolagshotellet har annexet flera traditionella drag som symmetrisk fasad med mönstermurning runt fönstren och sadeltak. Byggnaden används numera som fritidsbostad.

Annex I byggdes 1950–51, samtidigt och av samma entreprenör som uppförde fyrfamiljsbostäderna vid Adakvägen. I byggnaden fanns också en provinsialläkarmottagning och företagshälsovård för Bolidenanställda. Annexet såldes till kommunen 1973 och är sedan några år privatägt.

Annex IV på Nadokvägen var ursprungligen en bostadsbarack från Ringselet. Efter att i närmare 20 år ha fungerat som förskolan ”Fjällvivan”, rymmer byggnaden sedan 1992 på nytt rum för uthyrning.

Bolagets svårigheter att rekrytera och behålla arbetare tilltog i början av 1960-talet. Frågan diskuterades i bolagets direktion som ansåg att ett permanent ungkarls hotell med hög standard skulle kunna lösa rekryteringsproblemen. Ett ungkarshotell inne i samhället skulle också ge de boende

Ungkarshotellet har i stort bibehållit sin ursprungliga utformning.

bättre möjligheter till fritidssysselsättning.

De långa avstånden från brytningsställena till ovanjordsanläggningen orsakade problem med mathållningen. Därför beslutade bolaget att bygga ett modernt storkök som klarade av att leverera mat till underjordsmatsalarna och ett marketenteri för hela personalen i anslutning till det nya ungarshotellet. Den nya anläggningen vid Gruvvägen kunde invigas den 1 oktober 1965. Ritningarna gjordes av Sven Kjerr och byggtreprenör var Svenska Industribyggen AB, SIAB, i Luleå. Hela anläggningen har murade tegelfasader med varierande mönstermurning kring fönstren. Taken är på tidens manér platta med inbyggt avvattningsystem och takfoten är klädd med kopparplåt.

Ungkarshotellet har fem våningar med vardera 10 rum som alla har egen dusch. På varje våningsplan finns ett gemensamt kök och i källarvåningen en bastu. Rummen är fortfarande möblerade på samma sätt som på 60-talet, även om de flesta möblerna är från senare tid. Marketenteriets stora matsal används idag som restaurang, medan lilla matsalen fungerar som sällskapsrum. Matsalarna har tegelgolv och putsade, målade väggar. Armaturer och en del av möblerna är ursprungliga. Sedan några år tillbaka är ungarshotellet privatägt. I samband med ägarbytet renoverades byggnaden, men har fortfarande kvar mycket av sin 60-talsatmosfär.

Bolagshotellet och ungarshotellet är goda exempel på 50- och 60-talens byggande. Byggnaderna är ritade av Jan Thurfjell respektive Sven Kjerr, två arkitekter som har haft stor betydelse för skapandet av Laisvall. Hotellbyggnaderna och annexen berättar också om Laisvalls omvandling från ett hierarkiskt till ett demokratiskt samhälle under 60-talet, då ungarlarna skulle inlemmas i det övriga samhället och tjänstemännen fick äta lunch tillsammans med arbetarna.

Foto: Boliden Mineral AB, Silvermuseets arkiv

Tjänstemannamatsalen i gamla gruwhotellet. Fram till 1965 åt arbetarna lunch på marketenteriet vid gruvan. Äldre foto.

Foto: I. Lundmark, Norra Västerbotten, Silvermuseets arkiv

Den nya "markan" innebar att hela personalstyrkan fick en gemensam lunchlokal. Äldre foto.

Efter några år flyttades kiosken till busstationen och har senare byggts till med grillrestaurang och reception för fjällcampingen. Den lilla bagarstugan i bakgrunden har en ljusugn och byggdes i slutet av 1970-talet.

Samhällsservice och offentliga byggnader

Eftersom Laisvallgruvan anlades i väglöst land tvingades bolaget bygga all samhällsinfrastruktur från grunden. Redan 1940 började man anlägga vägar i området. Under byggtiden klarades kraftförsörjningen med hjälp av en gengasstation. För att täcka elbehovet vid gruvdriften anlades ett vattenkraftverk i Ringsalet, ca 4 mil nordväst om Laisvall. Bygget var ett samarbete mellan Bolidenbolaget, Vattenfall och Centab. Från Ringsalet drogs en kraftledning genom den obrutna fjällvärlden fram till gruvan och till samhället. I februari 1943 började elleveranserna. Kraften från Ringsalet täckte fram till början av 1960-talet hela behovet i Laisvall.

Ett annat tidigt byggnadsverk för Laisvallgruvans behov var hängbron över Dainaksundet ca 2 mil sydost om samhället, byggd för att kunna transportera blysligen med lastbilar till Slagnäs, för vidare transport med tåg till Rönnskärsverken.

I slutet av 1950-talet började Bolidenbolaget och Arjeplogs kommun diskutera vem som skulle ansvara för samhällsservicen i Laisvall, där gruvan under en lång tid hade genererat hälften av kommunens skatteintäkter. En överenskommelse från 1959 slog fast att bolaget mot ersättning skulle ansvara för kommunaltekniken inom det befintliga samhället. Kommunen skulle i sin tur verka för att nya bostäder byggdes i Laisvall, samt ansvara för stadsplanering och kommunal teknik för den nya bebyggelsen. I mitten av 60-talet började kommunen på allvar att intressera sig för att göra Laisvall till en framtida tätort. Kommunen fick nyttjanderätt till allmän mark, gator och vägar i samhället och övertog de kommunaltekniska anläggningarna.

Under 1975-76 gjordes en stor upprustning av samhällsinfrastrukturen i Laisvall. Elnätet, gatubelysningen och avloppsnätet förbättrades och byggdes ut.

Vid stranden av Laisan byggdes ett nytt reningsverk för avloppsvatten.

Konsum och andra butiker

I Laisvall fanns till en början endast en kiosk vid gruvan, närmaste mataffär var konsumbutiken i Laisvallby. Sommaren 1944 kunde Arjeplogs Kooperativa Handelsförening öppna en konsumbutik i en barack som hade flyttats till korsningen Gruvvägen-Nadokvägen. Några år senare byggdes en ny butik vid det blivande torget. Byggnaden, som ritats av Sven Eklöf på KF:s Arkitektkontor, fick en utformning i karaktäristisk funktionalism och rymde butik i bottenplanet och butiksforestandarbostad i övervåningen. Butiken har senare byggts till 1952 och 1970.

Laisvalls första postkontor öppnade 1943 i kiosken vid gruvan. Några år senare flyttade posten in till samhället, till en kiosk vid torget, granne med konsumbutiken. Det dröjde till december 1949, innan posten fick en riktig kontorslokal i ett av de hus som flyttats från Laver. En kort period i början av 2000-talet var posten inrymd i konsumbutiken, men från och med 2004 övertogs postverksamheten av lantbrevbärarna.

Tidigare fanns flera små butiker i Laisvall. Vid torget låg Herman Öbergs kiosk och vid Peljevägen en liten bod med skrädderi, som senare blev klädaffären Näverkläder. Vid Lavervägen låg Sportaffären, senare Afvanders sport- och cykelaffär, som sålde allt från cyklar till godis vid 40-talets slut. I början av 50-talet gjordes butiken om till en skoaffär. Skoaffären utvecklades till ALKA som sålde skor, barn- och underkläder. I källaren till ett av fyrfamiljshusen på Nadokvägen fanns under några år en mindre diversehandel, LeVi Import. I och med att Häggmans sport- och radioaffär på Björnbergsvägen stängdes i början av 1970-talet var småbutiksepoken över i Laisvall.

Konsumbutiken efter tillbyggnaden 1952, arkitekt Sven Eklöf.

Peljevägen 1952 med Öbergs kiosk till vänster och posten till höger. Några år senare planerades ett större affärshus med bank, post, tandläkare, kafé och butiker vid torget, men dessa planer blev aldrig verklighet.

I det yttre har Folkets Hus inte genomgått några stora ändringar under sin 50-åriga historia. Entrén har till exempel kvar sina 50-talsdörrar.

Folkets Hus

Folkets Hus-föreningen i Laisvall bildades den 12 oktober 1943. Två dagar senare skänkte Boliden Gruv AB en före detta matsalsbarack vid Ringsalet till föreningen. Bolaget hade som tradition att samarbeta med sina anställda kring uppförandet av föreningslokaler. Man hjälpte till med material och gav ett lån för upprustning av lokalen. Folkets Hus-föreningen kom snabbt i gång med verksamheten; 1946 såg 8 241 biobesökare 102 filmer, under samma år ordnades 13 offentliga danser och huset var uthyrt 25 gånger. Föreningen hade då 150 medlemmar. I takt med att befolkningen ökade under slutet av 40-talet blev den gamla baracken otillräcklig och ett nytt Folkets Hus uppfördes efter ritningar av Gunnar Gräslund. Gräslund är genom sin firma AFS (Arkitektbyrå för Samlingslokaler) upphovsman till ett stort antal Folkets Husbyggnader

i Sverige. Bygget finansierades genom Folkets Hus-föreningens egna medel, lån från bolaget och bidrag från staten och kommunen. Våren 1955 kunde det nya huset invigas med stora festligheter.

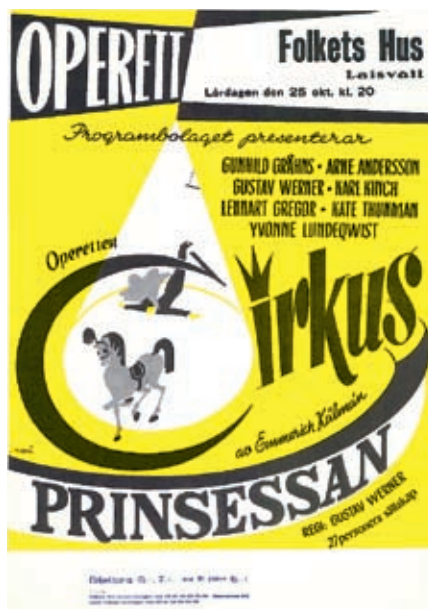
Från allra första början ville Folkets Hus-föreningen och bolaget att den nya byggnaden skulle bli en gedigen anläggning och "Folkan" blev en symbol för framtidstron i samhället.

Genom sin tegelarkitektur och de många tidstypiska byggnadsdetaljerna är huset ett bra exempel på tidens folkrörelsebyggnader. Kombinationen av traditionella och moderna byggmaterial som fasadens tegel och den bärande stommen i betong, avspeglad i bland annat A-salens karaktäristiska takstolar, är typisk för denna tid.

Invändigt har byggnaden kvar en känsla av 50-tal i A-salen med dess takkonstruktion, vägghpaneler, ridå med en

A-salen med sin välbevarade 50-talsinredning.

Intresset var enormt när Kálmáns operett Cirkus-prinsessan spelades i Laisvalls Folkets Hus den 25 oktober 1958. Hela 265 betalande besökare kom för att se föreställningen. Salongen har 183 sittplatser.

inramning av trä, armaturer och fätöljer, men även i artistlogerna och i biografens maskinrum. Trapphuset med biljettkiosk och garderob är också oförändrade om man bortser från färgsättningen. Dessutom härrör de flesta dörrarna och en stor del av armaturerna från 50-talet.

Folkets Hus var Laisvalls nöjes- och mötesplats under hela 50-talet. Biografen hade 1959 i genomsnitt mer än hundra besökare per föreställning. Men nya tider och nya vanor, inte minst tv, påverkade även fritiden i Laisvall. I mitten av 60-talet minskade intresset för teater och bio och verksamheten började gå med förlust. Hösten 2004 gick föreningen i konkurs.

Skolan och lärarbostäderna

Skolundervisningen var den enda samhällsservice som kommunen ansvarade för redan från starten. Det var dock Boliden

Gruv AB som uppförde den första skolbyggnaden vid Peljevägen – på den nuvarande fjällcampingens plats – en provisorisk barack med skolsal för småskolan och lärarbostad. De äldre barnen fick åka till folkskolan i Båtsjaur. När befolkningen ökade blev barackskolan för trång och Arjeplogs folkskolestyrelse började planera en folkskola i Laisvall.

En folkskola ingick redan i Åkerlunds plan. Men eftersom det i mitten av 40-talet inte var säkert att gruvdriften skulle bli permanent, ansåg bolaget att man skulle bygga en enkel skolbyggnad med möjlighet till utbyggnad. I september 1948 färdigställdes en första etapp av den enkla, funktionalistiska skolbyggnad som idag kallas Gula skolan. Bara två år senare byggdes skolan till.

När Gula skolan stod färdig förbättrades förhållandena för skolbarnen något, men de var fortfarande splittrade på olika

skolor – årskurs 1 gick i barackskolan i Laisvall, årskurs 2 i skolan i Laisvallby, årskurs 3-4 i Gula skolan i Laisvall och årskurs 5-6 i skolan i Båtsjaur. För många barn innebar detta inackordering på annan ort under veckorna.

Beslutet att permanenta Laisvallgruvan aktualiserade på nytt behovet av större skollokaler. År 1952 var den tegelbyggnad i tidig 50-talsstil som idag kallas Folkskolan klar. Fem år senare byggdes den till med den putsade delen. När skolbyggnaderna hade färdigställts revs barackskolan.

Skolbyggnaderna i Laisvall är alla uppförda efter Skolöverstyrelsens riktlinjer och byggda av lokala byggmästare, Einar Sassén och Evert Eklund. Skolanläggningens fyra årsringar är betydelsefulla för förståelsen av Laisvalls historia.

I kommunens regi byggdes två lärarbostäder på Adakvägen i början av 50-talet. Lärarbostad 1 är ett hus med en stor tvårumslägenhet och en femrumslägenhet. Lägenheterna hade separata ingångar och en standard jämförbar med de samtida tjänstemannabostäderna. Lärarbostad 2, som till sin utformning är nästan identisk med den förra, var avsedd för vaktmästare respektive lärare.

Det äldre av de båda husen – lärarbostad 1 – är i stort sett oförändrat i sina detaljer men har fått ny färgsättning.

Foto: okänd, Silvermuseets arkiv

Under gruvans första år var myggen ett stort problem i Laisvall. För att barnen skulle kunna leka utomhus uppfördes "mygghuset" bredvid barackskolan som skymtar i bakgrunden.

Lärarbostad 2 fick i slutet av 70-talet en tilläggsisolering bakom ny plåtfasad. Båda husen är numera privatägda.

Sjukvården

Gruvbolaget ansvarade för sjukvården i Laisvall under samhällets första år. Vid gruvan fanns en permanent sjukköterske-

Skolgården i Laisvall. Från vänster folkskolans äldsta del, folkskolans tillbyggnad och Gula skolan.

Lärbostad 1 sommaren 2003.

mottagning där provinsialläkaren Einar Wallquist hade mottagning en gång i månaden. I slutet av 40-talet köpte bolaget också en ambulans. Sjuksköterskemottagningen och provinsialläkaren flyttade till det nybyggda annexet 1952. Bolagsläkarens mottagning fanns kvar vid gruvan.

Pensionärsboendet

Var ska jag bo som pensionär? Denna fråga var aktuell för många av gruvbolagets anställda i Laisvall. Det finns berättelser

om familjer som var tvungna att flytta från Laisvall direkt efter pensioneringen när deras hyreskontrakt sades upp. När kommunen 1967 hade tagit över ansvaret för samhällsservicen påbörjades planeringen av pensionärsbostäder. Under hösten 1978 kunde de första seniorerna flytta in.

Laisvall fick totalt fem pensionärsbostäder, fördelade på två parhus och en friliggande villa, grupperade kring en liten gård i kvarteret öster om skolan. Husen överläts 1989 till Arjeplogshus och ägs nu av privatpersoner.

Pensionärsbostäderna har tidstypiskt formspråk med flacka sadeltak, låg takfot och perspektivfönster. Även färgsättningen i fälgurtt, svart och vitt är typisk för tiden. Husens placering parallellt med gatan bröt mot planbestämmelserna och mot det tidigare bebyggelsemönstret i Laisvall.

I tvättstugan kunde familjerna lämna in smutskläder för tvättning eller tvätta själva. Byggnaden har slammade tegelväggar och tidstypiska fönster och dörrar.

Trots att det var länge sedan brandstationen stängdes har byggnaden bevarat sin ursprungliga utformning med putsade betonghålstensväggar, småspröjsade enlufts-fönster och enkla stålportar. Slangtornet har trästomme och ribbpanelade väggar.

Tvättinrättningen

Egen tvättstuga ingick inte i 40-talets standardkrav för arbetarbostäder. Därför var en tvättinrättning en av de första offentliga byggnaderna som uppfördes i samhället. Den allra första tvättstugan inrymdes i källaren till en av bostäderna från linbanebygget. En bastu fanns vid gruvan. När befolkningen ökade byggdes en större tvättstuga med både bad och

bastu. Den nya tvättinrättningen byggdes av byggmästare Gunnar Lindqvist och stod klar i juni 1949.

Brandstationen

Laisvalls första brandstation låg vid gruvan, men när samhället expanderade flyttades den till sin nuvarande plats vid Gruvvägen. Byggnaden är ett före detta garage som flyttades från Laver och 1948-49 byggdes om av byggmästare Gunnar Lindqvist.

Fyra grupper om vardera fyra brandmän utgjorde samhällets deltidssbrandkår. Utrustningen bestod av bil och släppump. Bolaget ägde brandstationen fram till 1970 då den köptes av kommunen och därefter lades ned. Numera är byggnaden privatägd och fungerar som garage och verkstad.

Både brandstationen och tvättinrättningen berättar om den tid då Laisvall var ett självständigt fungerande samhälle.

Garageområdet

Enligt 40- och 50-talens standardkrav för industribostäder krävdes garage endast för stora tjänstemannavillor. Planeringen av Laisvall följde denna riktlinje och inga garage uppfördes i anslutning till arbetarbostäderna. 1957 års byggnadsplan slår fast att endast en huvudbyggnad får uppföras på en tomt, inga gårdsbyggnader är tillåtna. Men i mitten av 50-talet hade bilen blivit var mans egendom i Laisvall och då bildades en garageförening. Strax utanför samhället, i anslutning till vedupplaget, uppfördes en liten "garagestad". I dag finns totalt 54 rödfärgade garagebyggnader i området, varav ett 50-tal äldre dubbelgarage. De flesta garagen är ganska små och enkla med pulpettak och träportar i varierande färger. Garageområdet överläts till kommunen 1967 som sedan dess har ansvarat för snöröjning och annat underhåll i området. Byggnaderna används inte längre som garage och många är i dåligt skick.

Garageområdet är betydelsefullt då det berättar om tiden då bilismen gjorde sitt intåg i gruvsamhället.

Kyrkan

Efter mer än 30 år av planer, förhoppningar och besvikelser kunde kapellet i Laisvall äntligen invigas 1978. Sedan sommaren 1953 hade Arjeplogs församling firat gudstjänst i en hobbylokal längst upp på Nadokvägen. Lokalen, en före detta förlägningsbarack från Ringslet rustades för det nya ändamålet. År 1959 restes en klockstapel bredvid baracken. Bolidenbolaget och laisvallborna samarbetade kring skötsel och underhåll av byggnaden. Men laisvallborna ville gärna ha en riktig kyrka och fick stöd i sina kyrkobyggnadsplaner av både bolaget och församlingen. Det fanns dock ett envist motstånd bland några av kyrkorådets medlemmar och planerna rann ut i sanden, till laisvallbornas stora besvikelse.

I slutet av 60-talet bildades en kapellstiftelse som åter tog upp frågan om en kyrka i samhället. Efter många turer bestämde sig stiftelsen för att köpa hobbylokalen och bygga om den till ett kapell efter ritningar av Tobé Arkitektkontor AB.

Kapellet ligger i byggnadens bottenvåning och i källaren finns ett antal hobbyrum. Under de senaste åren har kapellet tagit över Folkets Hus roll som samlingspunkt för laisvallborna.

Kapellet är en enkel byggnad med fasader av rödfärgad locklistpanel och vita snickerier. Endast det vita korset vid ingången och klockstapeln markerar byggnadens kyrkliga status i det yttre.

Bostadsbyggande efter 1965

I mitten av 1960-talet hade Laisvall över 900 invånare och bostadsbristen var bortbyggd. Gruvan producerade för full kapacitet, men med allt större effektivitet, och antalet anställda började minska. I början av 70-talet flyttades brytningen till nya malmkroppar samtidigt som anrikningsverket byggdes ut. Produktionen ökade snabbt och bolaget började nyanställa. År 1984 hade antalet anställda ökat till 349 och befolkningen var fortfarande stor.

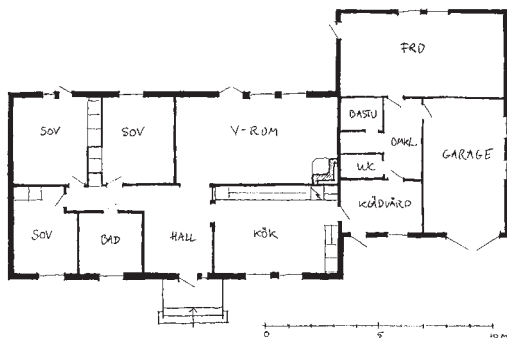
Under miljonprogrammet 1965–75 byggdes en miljon nya bostadslägenheter i Sverige. Men bostadsbyggandet i Laisvall styrdes av andra faktorer än i övriga landet. Laisvalls bidrag till miljonprogrammet blev en enda villa, byggd 1970, där Sportaffären och senare ALKA hade haft sina lokaler. Byggnaden har fasader av skarjeplogssten.

I mitten av 70-talet utfärdade Industriernas bostadsförening inte längre några riktlinjer för bostadsbyggande. Nybygg-

Villan med fasader av skarjeplogssten. Materialet var ett lokalt producerat mexitegel framställt som ett försök att förädla restprodukterna från gruvbrytningen.

Hortlaxhus på 4 r.o.k med ca 110 m² bostadsyta, byggt 1978. Alla sovrum nås direkt från hallen. Efter ritning i Miljö-, bygg- och räddningsnämndens arkiv, Arjeplog kommun.

nationen styrdes nu i stället av bestämmelserna i Bostadsstyrelsens God Bostad, den svenska byggnormen (SBN) från 1975 och reglerna för bostadslån. SBN hade föranletts dels av miljonprogrammet, dels av energikrisen i början av 70-talet. Regelverket och de ständigt ökande byggkostnaderna gjorde det rationellt att bygga prefabricerat; kataloghusen blev populära. I och med detta blev husens konstruktion, planlösning och utrustningsstandard mer och mer lika. När det gällde husens yttre utformning var regelverken inte lika

styrande och småhusfabrikanterna kunde anpassa sin produktion efter kundernas önskemål, från modernistiska hus till "alphyddor", "mexi-villor" och "euro-hus".

Bostadsytan i den svenska genomsnittsvillan ökade från ca 80 m² i början av 50-talet till ca 130 m² i mitten av 70-talet, då energikris och lågkonjunktur ändrade förutsättningarna för villabyggandet och boytan minskade. Under samma period försvann klassdimensionen i villaboendet.

Denna utveckling går att följa också i Laisvall, där endast en av de 27 villorna

Hortlaxhuset med spröjsade fönster, fönsterluckor och snickarglädje representerar de postmodernistiska villorna.

Ett Älvsbyhus från samma år, en representant för de modernistiska villorna.

Nordkalotthus i 1 ½ våning.

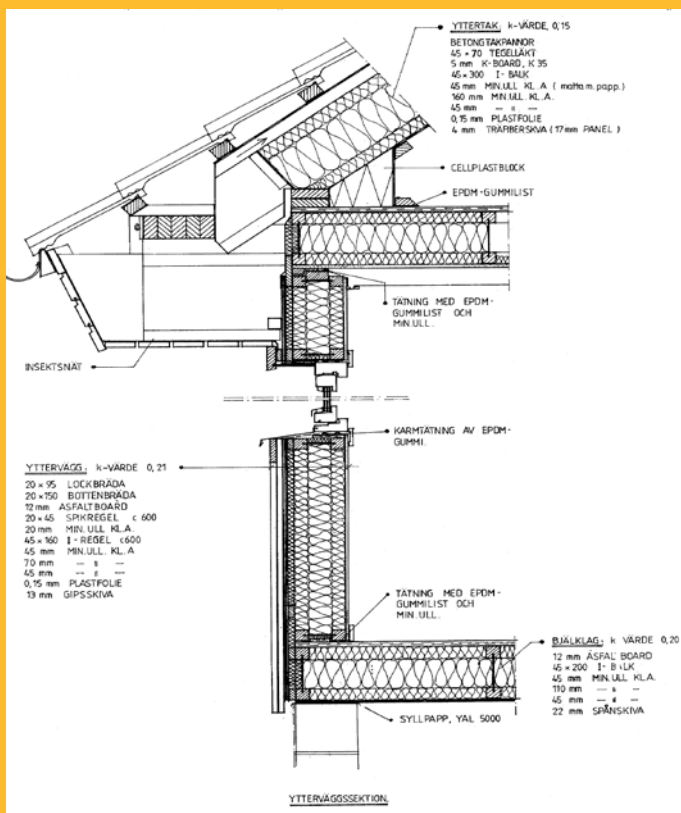
från perioden 1975–85 är platsbyggd, övriga är monteringsfärdiga hus från olika småhustillverkare.

Villorna har sinsemellan stora likheter i fråga om planlösning, konstruktion och

standard. Men det finns skillnader, framför allt i husens arkitektoniska detaljer. Älvsbyhusen från 70-talets slut har ett modernistiskt formspråk med sina ospröjsade fönster och enkla, odecorerade fasader. De övriga husen är däremot goda representanter för tidens formrikedom med snickarglädje, farstukvistar och andra detaljer hämtade från den äldre byggnadstraditionen.

I början av 1980-talet uppförde Laisvall-egnahem elva villor längs Nadokvägen, Lavervägen och Renstigen för att kunna erbjuda de anställda moderna och attraktiva bostäder. Inledningsvis hyrdes villorna ut till bolagets anställda. Husen – som uppfördes av Nordkalotthus AB/ JM bygg AB och ritades dels av Jan Thurjell arkitektkontor, dels av FFNS Arkitektgrupp – var inflyttningsklara vintern 1981.

Väggkonstruktion Nässjöhus. Husens konstruktion påverkades dramatiskt av den första energikrisen 1973. Nässjöhus "Norrlandshus" på Björnbergsvägen är ett bra exempel på 1980-talets nya, avancerade, väggssystem där flera olika typer av byggmaterial kombineras lager på lager.

Källa: Arjeplogs kommun, Miljö- och räddningsnämndens arkiv.

”Vi är nöjda med vårt folk. Visst har notoriska pokerspelare och festprissar letat sig hit, men dessa har snart gallrats ut. Det är inte vem som helst som passar på en arbetsplats som den här och inte vem som helst som söker sig hit. Bäst trivs folk av friluftstyp.”

Platschef Dag Ingler
i NSD 18 december 1956

För folk av friluftstyp

Jakt och fiske har alltid varit viktigt för laisvallborna. I de första informations-skrifterna som Boliden Gruv AB gav ut om Laisvall konstateras att ”intresset för friluftsliv är stort och speciellt är skidåkning på vintern och sportfiske på sommaren omtyckta förströelser”. Redan i John Åkerlunds plan avsattes markområden för olika idrottsanläggningar; idrottsplats, tennisbanor, friluftsbad och slalombacke. Även i de senare planerna ingick områden för idrottsaktiviteter. De idrottsanläggningar som står kvar idag speglar en viktig aspekt av livet i gruvsamhället.

År 1944 bildades en fiske- och jaktvårdsförening som avgiftsfritt fick arrendera ett jaktområde av bolaget. Samma år bildades en skytteförening och några år senare anlades en skyttebana utanför den dåtida bebyggelsen, strax norr om ”Mikkeshus”. I början av 70-talet när föreningen hade ca 100 medlemmar anlades en ny 300 meter lång skjutbana söder om samhället.

Laisvalls Sportklubb, LSK, bildades 1945. Under de första åren sysslade föreningen framför allt med skidåkning och fotboll, ibland spelades bandy på avfallsdammen. Det dröjde till 1954 innan man fick en

riktig ishockeyplan och en fotbollsplan, som efter några år byggdes ut så att den fungerade för både fotboll och friidrott. En ny ishockeyplan anlades 1959, på den plats där Fjällcampingen nu har sin husvagnsparkering. Backhoppning var en annan populär vintersport och en kombinerad slalom- och hoppbacke anlades 1958 i slutningen ner mot Laisan, söder om platschefsbostaden. Rester av anläggningen finns ännu kvar.

Ännu i början av 1960-talet saknade skolbarnen i Laisvall en gymnastikhall. Efter uppmaningar från bland andra Skolöverstyrelsen beslutade Arjeplogs kommun att bygga en sporthall som kunde användas av alla laisvallbor. På grund av kommunens dåliga ekonomi gav gruvbolaget tomten som gåva till kommunen och betalade drygt hälften av byggkostnaderna. Ritningar upprättades av arkitekt K. J. Hage-Hansen och AB Fribärande Träkonstruktioner tillverkade byggelementen. Den sista november 1963 kunde hallen invigas.

Sporthallen är ett exempel på funktionalismens byggande där konstruktionsdetaljerna tillsammans med byggmaterialet ger det arkitektoniska uttrycket. Den

Sporthallens konstruktion består av tre bågformiga takstolar i limträ och monteringsfärdiga gavelväggar med ett stort fönsterparti.

är dessutom en god representant för idrottens byggnader från efterkrigstiden.

Fram till hösten 1981 då Laishallen invigdes, var det inte ovanligt att hockeymatcherna inleddes med att spelare och publik skottade rinken fri från snö. Konstruktör för ishallen var Svensk Träbyggnadsteknik, STT. Den separata längan för omklädningsrum som uppfördes samtidigt med ishallen, ritades och byggdes av Tornevaldens Byggnads AB från Hedenäset.

I början av 70-talet bildades en skoterförening i Laisvall. Numera är skoteråkan-

det den populäraste vintersporten på orten och skoterlederna startar mitt i samhället.

Ett båthus med plats för 40 båtar byggdes i AMS regi i mitten av 1970-talet.

I mitten av 80-talet var varannan laisvallbo medlem i LSK, men med åren har intresset svalnat. Ishallen används fortfarande av juniorer från hela Arjeplog, medan sporthallen för det mesta står oanvänd.

Den senaste fritidsanläggningen är den minigolfbana som 1991 anlades framför f d Häggmans affär. Banan bekostades av gruvbolaget.

Laishallen. Vid invigningsmatchen i december 1981 möttes LSK och Skellefteå AIK.

Epilog – ett folkhem i förändring

I oktober 2001 sköts den sista salvan i Laisvallgruvan. Många trodde att Laisvall skulle vara slut som samhälle efter gruvans nedläggning, men de hade fel.

År 2004 har Laisvall 182 bofasta invånare. De flesta som är i arbetsför ålder har hittat nya jobb vid Bolidenbolagets kvarvarande anläggningar, inom biltestverksamheten eller inom vården. Samtidigt har Laisvall fått många nya deltidsovånare.

Ett 60-tal hus har köpts av norrmän som kommer till Laisvall för att njuta av sin fritid. Endast ett hus står tomt. Konsum håller fortfarande öppet och en campingplats öppnade sommaren 2003.

Det har till och med börjat höjas röster för att kommunen ska planera för ny bebyggelse i Laisvall. Det lilla gruvsamhället lever vidare, högt upp i den lappländska fjällvärlden.

Källor

Muntliga

Claes Sundqvist
Stig-Björn Lindgren
Björn Johansson
Och andra laisvallbor

Karl-Axel Carlsson

Tryckta

Eric Ahlin: *Bildrevy över arbetare- och tjänstemannabostäder*, Byggmästaren 1945:8

Eva Alerby: *Laver*, Svenska Almanacksbolaget AB 1994

Lennart Bergvall, Erik Dahlberg: *Husproduktion enligt AB Bostadsforsknings system*, Byggmästaren 1953:1

Lennart Bergvall: *Bostaden som elementbygge, reflexioner och erinringar*, i Femtiotalet, Arkitektur-museets årsbok 1995

Cecilia Björk, Per Kallstenius, Leila Reppen: *Så byggdes husen 1880-1980*, Statens Råd för Byggnadsforskning, Stockholms Stadsbyggnadskontor, 1983

Karin Eriksson: *John Åkerlund som Bolidenbolagets arkitekt*, C-uppsats vid Institutionen vid konstvetenskap, Umeå universitet, 1991

Karin Eriksson: *Laver- Folkhemmet i ödemarken*, i Norrbotten 1998, Norrbottens hembygdsförbund, Norrbottens museum, årsbok 1998

Leif Jonsson: *Från egnahem till villa*, Statens institut för byggnadsforskning/Liber, Stockholm 1985

Kungliga Bostadsstyrelsen: *God bostad*, Kungliga Bostadsstyrelsens skrifter 17, 1954

Urve Lepasoon: *Byggnaders särdrag*, Boverket 1996

Torbjörn Lestander (red): *Laisvallsby 200 år*, Artemis bokförlag, Skellefteå 1996

Britta M. Lundgren: *Guldriket*, Västerbottens museum, Skellefteå museum 1994:1

Harald Mjöberg, red: *Industriebostäder, ett urval ritningar och bilder av 1940-talets bostadsbyggande vid Industriens Bostadsförenings medlemsföretag*, Industriens Bostadsförening 1950

Eva Rudberg: *Folkhemmets byggande under mellan och efterkrigstiden*, Svenska Turistföreningen 1992

Kurt Salomonsson: *Grottorna*, Nordstedts 1956

Ann Mari Westerlund: *Industriebostäder i bruksorter*, Byggnadsforskningsrådet T3:1989

Eva Wikström: *Platsen, bruket och samhället, tätortsbildning och arkitektur 1860-1970*, Byggnadsforskningsrådet 1991

John Åkerlund: *Arbetarebostäder vid industriella verk*, Sveriges Industriförbund 1917

Otryckta

Laisvalls skola, Årskurs 1-6: *Laisvalls historia*, ett projektarbete under läsåret 1986-87

Älvsbyhus: *Från Stock till Stuga*, Älvsbyhus 60 år 1944-2004

Tidningsartiklar

E. Bergenudd, C. Laudon: *Folkskolan i Skelleftehamn*, Byggmästaren 1949:14

Sven Eklöf, Birger Schmid: *Snabbköpsdetaljer från Kooperativa Förbundets arkitektkontor*, Byggmästaren 1951:13

DN 2001-10-27: *Blymalmen är slut*

Sven Kjerr: *Villa i Stocksund*, Byggmästaren 1946:25

Norrbottnens-Kuriren 2003-08-04: *Efter sista salvan*

NSD 1956-12-18: *Laisvall betalar hälften av Arjeplogs skatteintäkter*

NSD 2001-01-10: *Nedläggning i Laisvall: "Ett allvarligt hot men ingen kris"*

NSD 2001-01-09: *Gruvans saga all*

NSD 2001-09-22: *Blir det bara gamlingar kvar här? Dags att stänga grinden. Framtidstron finns fortfarande kvar, Fakta/ Laisvall och gruvan*

NSD 2001-10-31: *Astor Andersson, 82 år, avlossade sista salvan*

Arkiv

Arjeplogs kommun, Miljö-, bygg- och räddningsnämndens arkiv

Arkitekturmuseets arkiv, Arkitektregistret

Boliden Mineral AB:s arkiv i Boliden, arkivmaterial om Laisvall, ritningsarkivet

Länsstyrelsen i Norrbottens län, planarkivet

Riksbyggens arkiv i Jönköping, ritningsarkivet

Silverbymuseets arkiv i Arjeplog

Skellefteå museums arkiv, Skellefteå

Hemsidor

www.boliden.se

www.laisvall.net

LÄNSSTYRELSEN
I NORRBOTTENS LÄN
RAPPORTSERIE
NUMMER 9/2005